

बाबासाहेब वसाडे व ओ.आर. मनोहर गंगाधर मुदेश्वर व ओ.आर.

बाबासाहेब वसाडे व इतर

वि.

मनोहर गंगाधर मुदेश्वर व इतर

(दिवाणी अपील क्रमांक १०८४६ ऑफ २०१८)

२३ जानेवारी २०२४

[विक्रम नाथ आणि अहसानुद्दीन अमानुल्लाह, न्या.]

विचारकरण्याजोगा मुद्दा

१) कार्यकारी अध्यक्षानी ०८.०९.२००२ रोजी निवडणूक सभा बोलावली असती का, कारण आक्षेप कर्त्याच्या म्हणण्यानुसार, उपविधीनुसार केवळ सचिव किंवा पर्यायाने अध्यक्षच बैठक बोलवू शकले असते; (२) सोसायटी नोंदणी अधिनियम, १८६० च्या कलम १५ अन्वये अपात्र ठरल्यामुळे ७ आक्षेपकर्ते ०८.०९.२००२ च्या बैठकीसाठी नोटीस घेण्यास पात्र होते का; (३) संबंधित ७ आक्षेपकांना नोटीस न दिल्यास दिनांक ०८.०९.२००२ च्या संपूर्ण निवडणूक सभेचे कामकाज विस्कळीत होईल का; (४) अवैध सदस्यांनी दिनांक २०.०८.२००२ च्या मागणीपत्रावर स्वाक्षरी केली होती का व कार्यकारी समितीवर निवडून आली होती का; (५) खाजगी प्रतिवादींना कोणत्याही मंचासमोर सुनावणी घेण्याचा किंवा सहधर्मादाय आयुक्तांच्या आदेशाविरुद्ध अपील/याचिका दाखल करण्याचा अधिकार आहे का?

बाबासाहेब वसाडे व ओ.आर. मनोहर गंगाधर मुदेश्वर व ओ.आर.

हेडनोटस

सोसायटी नोंदणी कायदा, १८६० - बॉम्बे पब्लिक ट्रस्ट ॲक्ट, १९५० - आक्षेप घेणाऱ्यांच्या म्हणण्यानुसार कार्यकारी अध्यक्षांनी ०८.०९.२००२ रोजी निवडणूक सभा बोलावली असती का, उपविधीनुसार केवळ सचिव किंवा पर्यायाने अध्यक्षच सभा बोलवू शकले असते:

सोसायटीचे अध्यक्ष, उपाध्यक्ष व सचिव या प्रभावी पदाधिकाऱ्यांची मुदत संपली होती - मृत्यूपूर्वी अध्यक्षप्रकृती अस्वास्थ्यामुळे त्यांच्या अध्यक्षतेखालील कार्यकारी मंडळाने ०१.०७.१९९७ रोजी एक ठराव संमत करून अपीलकर्ता क्रमांक १ ला कार्याध्यक्ष म्हणून नियुक्त करण्याचा अधिकार दिला - त्याला सर्वसाधारण सभेच्या जवळजवळ सर्व सदस्यांनी मान्यता दिली - तात्काळ प्रकरणात, जिवंत सदस्यांनी सभा बोलावण्याची विनंती करणे योग्यच नव्हे तर कायदेशीरही होते - पुढे तब्बल १६ सदस्यांनी सभा बोलावण्याची लेखी विनंती केली होती - आक्षेप कर्त्यांचे म्हणणे मान्य करायचे असेल तर कार्याध्यक्ष करू शकतात.

सभा न बोलावल्यास सभा कोणी बोलावायची याचा कोणताही पर्याय विरोधकांनी सुचवला नाही - उपाध्यक्ष आणि सहसचिवही गेले होते आणि त्यांच्या जागी नव्याने निवडणूकही झाली नव्हती - सोसायटीचा कारभार सांभाळणारी एकमेव व्यक्ती म्हणजे कार्याध्यक्ष आणि विशेषतः, सर्व १६ जिवंत आणि वैध सदस्यांनी बैठक बोलावण्याची विनंती केली होती, तेव्हा बैठक बोलावण्याच्या कार्याध्यक्षांच्या निर्णयात कोणतीही चूक आढळली नाही - दुसरा पर्याय असा असू शकतो की सर्व १६ सदस्यांनी स्वतः कार्यकारिणीच्या बैठकीच्या अध्यक्षपदी कोणत्याही एका सदस्याची नेमणूक केली असती आणि त्यानंतर ते योग्य निर्णय घेऊ शकले

बाबासाहेब वसाडे व ओ.आर. मनोहर गंगाधर मुदेश्वर व ओ.आर.

असते - अशा परिस्थितीत, दिनांक ०८.०९.२००२ रोजी निवडणूक घेण्याकरिता सभा आयोजित करण्यात दोष देता येणार नाही. [परिशेद ४, १९, २०]

सोसायटी नोंदणी अधिनियम, १८६० - बॉम्बे पब्लिक ट्रस्ट ॲक्ट, १९५० - नोंदणी कायद्याच्या कलम १५ अन्वये अपात्र ठरल्यामुळे ७ आक्षेपकर्ते ०८.०९.२००२ च्या सभेसाठी नोटीस घेण्यास पात्र होते का:

सर्व आक्षेपकर्त्यांकडे तीन महिन्यांपेक्षा जास्त कालावधीसाठी सभासदत्व शुल्काची थकबाकी होती यात वाद नाही - ही वस्तुस्थिती केवळ उच्च न्यायालयानेच नव्हे तर तिन्ही प्राधिकरणांनी नोंदविल्याप्रमाणे मान्य केली आहे - नोंदणी कायद्याच्या कलम १५ मध्ये वापरली जाणारी विशिष्ट भाषा अशी आहे की सदस्यत्व शुल्क न भरणाऱ्या अशा सदस्यांना मतदानाचा अधिकार नसेल आणि त्यांची गणना केली जाणार नाही. सोसायटीचे सदस्य - जर त्यांना मतदानाचा अधिकार नसेल आणि त्यांची सदस्य म्हणून गणना केली जाणार नसेल, तर कोणतीही नोटीस न बजावल्याने कोणताही बेकायदेशीरपणा किंवा पूर्वग्रह निर्माण होणार नाही कारण ती निरर्थकतेची कसरत ठरेल. [परिच्छेद २२]

सोसायटी नोंदणी अधिनियम, १८६० - बॉम्बे पब्लिक ट्रस्ट ॲक्ट, १९५० - या ७ आक्षेपकांना नोटीस न दिल्यास दिनांक ०८.०९.२००२ च्या संपूर्ण निवडणूक सभेचे नुकसान होईल का?

धारण : सध्याच्या सोसायटीच्या उपविधींमध्ये किंवा सोसायटीच्या नियमांमध्ये सभासद तीन महिन्यांपेक्षा जास्त काळ सभासदत्व शुल्क न भरल्यास सभासदत्व आपोआप रद्द करण्याची तरतूद नाही हे खरे आहे - तथापि, नोंदणी कायद्याच्या कलम १५ मधील तरतुदीचा परिणाम जो

बाबासाहेब वसाडे व ओ.आर. मनोहर गंगाधर मुदेश्वर व ओ.आर. सोसायटीला लागू आहे, आक्षेप घेणाऱ्यांना निलंबित सदस्य मानले जावे लागते आणि म्हणून, त्यांना मतदान करण्याचा किंवा सदस्य म्हणून गणण्याचा अधिकार नसल्यामुळे त्यांना कोणत्याही नोटीसचा अधिकार नाही - एकदा त्यांची सदस्य म्हणून गणना न केल्यास त्यांना नोटीस देण्याची संधी नव्हती कारण अशा प्रकारे आक्षेपकर्त्यांना नोटीस न दिल्यास ०८.०९.२००२ रोजी झालेल्या विशेष सभेच्या कामकाजात अडथळा येणार नाही. [परिच्छेद २६]

सोसायटी नोंदणी अधिनियम, १८६० - बॉम्बे पब्लिक ट्रस्ट ॲक्ट, १९५० - अवैध सभासदांनी दिनांक २०.०८.२००२ च्या मागणीपत्रावर स्वाक्षरी केली आहे का आणि कार्यकारी समितीवर निवडून आले आहेत का:

दिनांक २०.०८.२००२ च्या मागणीपत्राच्या अनुक्रमांक १२ ते १६ वरील स्वाक्षऱ्यांना दिनांक ११.११.२००१ च्या सर्वसाधारण सभेत विधिवत मान्यता देण्यात आली होती - सभेच्या वरील ठरावाला कधीही आव्हान देण्यात आले नाही - हे प्रदर्शन १३१ प्रमाणे रेकॉर्डवर आहे आणि आक्षेप घेणार् या डीव्हीएसपैकी एकाने या कारवाईत स्वाक्षरी केली होती - स्वाक्षरी क्रमांक ४ ते ७ शी संबंधित आक्षेपांच्या संदर्भात, स्पष्टीकरण असे आहे की ते कर्मचारी सदस्यांच्या श्रेणीतील होते - कालांतराने ते सेवेतून निवृत्त झाले होते - तथापि, सेवानिवृत्तीनंतरही त्यांनी वर्गणी भरणे सुरूच ठेवले होते - त्यांचे सदस्यत्व (सदस्यत्व) चालू असल्याने, या टप्प्यावर, स्पष्टतेचा अभाव आणि या पैलूवरील भौतिक तथ्यांचा अभाव लक्षात घेता, त्याच्या वैधतेसंदर्भातील हरकतींची तपशीलवार तपासणी केली जात नाही. [परिच्छेद २७]

बाबासाहेब वसाडे व ओ.आर. मनोहर गंगाधर मुदेश्वर व ओ.आर.

सोसायटी नोंदणी कायदा, १८६० - बॉम्बे पब्लिक ट्रस्ट ॲक्ट, १९५० - खाजगी प्रतिवादींना कोणत्याही मंचासमोर सुनावणी घेण्याचा किंवा सहधर्मादाय आयुक्तांच्या आदेशाविरुद्ध अपील/याचिका दाखल करण्याचा अधिकार आहे का?

सहधर्मादाय आयुक्तांकडे अपील प्रलंबित असताना सातही आक्षेपकर्त्यांचा मृत्यू झाला होता - सहधर्मादाय आयुक्तांनी अपीलकर्त्यांच्या बाजूने निर्णय दिला आणि बदल अहवाल स्वीकारण्याचे निर्देश दिले - प्रतिस्पर्धी प्रतिवादीने जिल्हा न्यायाधीशांसमोर याचिका दाखल केली - तो सहाय्यक धर्मादाय आयुक्तांसमोर आक्षेप घेणारा नव्हता किंवा सोसायटीचा वैध सदस्य नव्हता - जिल्हा न्यायाधीशांसमोर याचिका कायम ठेवण्याचा त्याला कोणताही अधिकार नसेल - निवडणूक लढविणार्या या प्रतिवादीने स्वतःला सोसायटीचे उपाध्यक्ष असल्याचा दावा केला असला तरी तो आपला दावा सिद्ध करू शकला नाही - या आधारावरच जिल्हा न्यायाधीशांनी याचिका फेटाळून लावायला हवी होती. [परिच्छेद २९]

सोसायटी नोंदणी अधिनियम, १८६० - बॉम्बे पब्लिक ट्रस्ट ॲक्ट, १९५० - सर्वसाधारण सभा बोलविणाऱ्या मागणीवर चार स्वाक्षऱ्यांनी (कर्मचारी सदस्य प्रवर्गातील सदस्य ४ ते ७) स्वाक्षऱ्या केल्या होत्या - उपलब्ध नोंदी पाहिल्यास असे लक्षात येते की ते सेवेतून निवृत्त झाले होते आणि त्यानंतरही त्यांनी वर्गणी भरणे सुरुच ठेवले होते - औचित्य:

या संदर्भात, प्रश्न असा निर्माण होतो की एकदा उपरोक्त सदस्य कर्मचारी सदस्य झाले की, त्यांचे वर्गीकरण त्यांच्या सेवेत असण्यावर अवलंबून होते - सेवानिवृत्तीनंतर, वरील स्वाक्षरी करणारे कर्मचारी नसतील, कर्मचारी सदस्यांच्या श्रेणीतून बाहेर येतील आणि सोसायटीतील

बाबासाहेब वसाडे व ओ.आर. मनोहर गंगाधर मुदेश्वर व ओ.आर.

त्यांचे सदस्यत्व चालू राहू शकले नसते - सेवानिवृत्तीनंतर किंवा नोकरी समाप्तीनंतर, अशा चार स्वाक्ष्यांना सोसायटीचे सभासद करता आले असते, परंतु त्यांना ठराविक ठरावाद्वारे सोसायटीचे सभासद बनविले गेले आणि त्यानंतर ते सभासद म्हणून कायम राहिले आणि वर्गणी शुल्क भरले गेले असे कोणतेही संकेत रेकॉर्डवर नाहीत - त्यामुळे केवळ वार्षिक वर्गणी शुल्क भरून सेवानिवृत्तीनंतरही ते सोसायटीचे सभासद म्हणून राहू शकले नसते आणि त्यामुळे प्रवेश रोखला गेला असता त्या व्यक्तींचे, जे अजूनही कर्मचारी होते. [परिच्छेद ३४]

तत्त्वे/सिद्धांत - गरजेचा सिद्धांत - जेव्हा एखादी कृती सक्तीच्या परिस्थितीत करणे आवश्यक असते - तात्कालिक प्रकरणातील वस्तुस्थितीवर आवश्यकतेच्या सिद्धांताची अंमलबजावणी :

धरले: गरजेचा एक सिद्धांत आहे जिथे दिलेल्या परिस्थितीत सक्तीच्या परिस्थितीत कारवाई करणे आवश्यक आहे - आवश्यकतेच्या सिद्धांताचा वापर म्हणजे सुव्यवस्था पुनर्संचयित करण्याच्या तातडीच्या गरजेमुळे अन्यथा नियमाबाहेरिल कृतींचे समर्थन करणे - तात्कालिक प्रकरणात, कार्याध्यक्षांनी बैठक बोलावली नसती तर, कार्यकारिणीची निवडणूक अवाजवी काळ रखडली असती - १६ जिवंत सदस्यांच्या विनंतीवरून कार्याध्यक्षांनी बैठक बोलावणे ही त्यावेळी "आवश्यकता" होती. [पारस १५, १८]

केस लॉ चा हवाला

चरणलाल साहू विरुद्ध भारत सरकार [\[१९८९\] २ एससीआर ५९७:\(१९९०\) १](#)

एससीसी ६१३ - त्यानंतर.

बाबासाहेब वसाडे व ओ.आर. मनोहर गंगाधर मुदेश्वर व ओ.आर.
भारत निवडणूक आयोग विरुद्ध डॉ. सुब्रमण्यम स्वामी [\[१९९६\] १ एससीआर ६३७:](#)

(१९९६) ४ एससीसी १०४ – यावर अवलंबून होते.

हैदराबाद कर्नाटक एज्युकेशन सोसायटी विरुद्ध रजिस्ट्रार ऑफ सोसायटीज अँड
अदर्स [\[१९९९\] ५ एससीआर १६१:](#) (२०००) १ एससीसी ५६६ - संदर्भित.

श्री भाऊराव विरुद्ध श्री ज्ञानेश्वर प्रथम अपील क्रमांक १४३५ ऑफ २०१७; रमेश
गंगाधर डोंगरे व दुसरे विरुद्ध धर्मादाय आयुक्त, मुंबई व इतर २०२० (५)
एम.एच.एल.जे. संतोष विरुद्ध पुरुषोत्तम २०१७ (६) एम.एच.एल.जे.; श्री
सरबजीत सिंग आणि इतर विरुद्ध ऑल इंडिया फाइन आर्ट्स अँड क्राफ्ट्स सोसायटी
अँड अदर्स आयएलआर (१९८९) २ डेल ५८५ - संदर्भित.

उद्धृत केलेली पुस्तके आणि नियतकालिके

विल्यम ब्लॅकस्टोन लिखित "इंग्लंडच्या कायद्यांवरील भाष्ये" पुस्तक १.

कृत्यांची यादी [संपादन]

सोसायटी नोंदणी कायदा, १८६०; बॉम्बे पब्लिक ट्रस्ट अॅक्ट, १९५०.

कीवर्डची यादी

समाज; सोसायटीचे सदस्य; ट्रस्टचे विश्वस्त; समाजाचे नियम व कायदे; उपविधी; आजीवन
सदस्य; कर्मचारी सदस्य; सामान्य सदस्य; देणगीदार सदस्य; कार्यकारी संस्था; कार्यकारी
अध्यक्ष; कार्यकारी अध्यक्षांचे अधिकार व कर्तव्ये; सर्वसाधारण सभेचे सदस्य; जिवंत सदस्य;

बाबासाहेब वसाडे व ओ.आर. मनोहर गंगाधर मुदेश्वर व ओ.आर.
सदस्यत्वाची थकबाकी; नोटीस; रिपोर्ट बदला; सभासदांची मागणी; निवडणुकीसाठी बैठक;
थकबाकीदार; सबस्क्रायबर्स; अपात्रता; आवश्यकतेचा सिद्धांत.

त्यातून उद्भवलेले प्रकरण

दिवाणी अपील अधिकार क्षेत्र : दिवाणी अपील क्रमांक १०८४६ ऑफ २०१८.

मुंबई उच्च न्यायालयाच्या नागपूर येथील २०.०७.२०१७ च्या निकाल व आदेशावरून २०१६ च्या एफए
क्रमांक ८११ मध्ये.

पक्षांची उपस्थिती

शेखर नाफडे, वरिष्ठ अॅड.गगन सांघी, एस.डी.अभ्यंकर, फराह हाश्मी, ऐश्वर्या दास, डॉ.प्रशांत प्रताप,
रामेश्वर प्रसाद गोयल, याचिकाकर्त्यासाठी अॅड.

नरेंद्र हुडा, वरिष्ठ अॅड., प्रशांत गोडे, जयश्री सातपुते, निखिल कीर्तने, मंजू जेटले, अॅड.

सर्वोच्च न्यायालयाचा निर्णय / आदेश

निर्णय :

विक्रम नाथ, न्या.

1 मुंबई उच्च न्यायालयाच्या नागपूर खंडपीठाने २०१६ च्या प्रथम अपील क्रमांक ८११ मध्ये दिलेला
२०.०७.२०१७ रोजीचा निर्णय व आदेशाच्या अचूकतेला आव्हान देणारे हे अपील फेटाळून

बाबासाहेब वसाडे व ओ.आर. मनोहर गंगाधर मुदेश्वर व ओ.आर.

लावण्यात आले असून, त्यामुळे जिल्हा न्यायाधीश-४, चंद्रपूर यांनी दिलेल्या आदेशावर शिक्कामोर्तब झाले असून सहाय्यक धर्मादाय आयुक्त, नागपूर यांनी अपीलकर्त्यांनी दाखल केलेला बदल अहवाल फेटाळून लावण्याच्या आदेशावर शिक्कामोर्तब केले आहे.

- 2 शिक्षण प्रसारक मंडळ, मूल नावाची सोसायटी¹ सोसायटी नोंदणी अधिनियम १८६० अन्वये² १९४६ पासून धर्मादाय संस्था म्हणून नोंदणीकृत आहे. सोसायटीने आपापल्या परीने आपले नियम व कायदे तयार केले. पुढे बॉम्बे पब्लिक ट्रस्ट ॲक्ट १९५० अंतर्गत सोसायटीची पब्लिक ट्रस्ट म्हणून नोंदणी झाली³. सोसायटीचे नियम आणि कायदे उपविधी म्हणून समाविष्ट केले गेले आणि ट्रस्ट कायदांतर्गत विधिवत नोंदणीकृत केले गेले.
- 3 नियमानुसार सोसायटीमध्ये आजीवन सदस्य, कर्मचारी सदस्य, सामान्य सदस्य आणि देणगीदार सदस्य असे चार प्रकारचे सदस्य असतात. प्रत्येक प्रवर्गातील सभासदांना वार्षिक ११/- रुपये सभासदवर्गणी सोसायटीला देणे आवश्यक होते.
- 4 सोसायटीचे अध्यक्ष, उपाध्यक्ष आणि सचिव या प्रभावी पदाधिकाऱ्यांची मुदत संपली. राष्ट्रपतींच्या प्रकृतीअस्वास्थ्यामुळे त्यांचे निधन होण्यापूर्वीच त्यांच्या अध्यक्षतेखालील कार्यकारी मंडळाने ०१.०७.१९९७ रोजी एक ठराव संमत करून अधिवक्ता बाबासाहेब वसाडे (अपीलकर्ता क्र. १) यांना कार्याध्यक्ष म्हणून नेमण्याचा अधिकार दिला आणि त्यांना सोसायटीचे दैनंदिन कामकाज व व्यवस्थापन पाहणे आवश्यक होते. कार्यकारी अध्यक्षाचा हा दर्जा अपीलकर्ता क्रमांक १ ला अशा

1 थोडक्यात, "समाज"

2 थोडक्यात, नोंदणी कायदा"

3 थोडक्यात, "ट्रस्ट ॲक्ट"

बाबासाहेब वसाडे व ओ.आर. मनोहर गंगाधर मुदेश्वर व ओ.आर.

वेळी देण्यात आला जेव्हा अध्यक्ष गंभीर आजाराने ग्रस्त होते आणि नंतर २४.०५.१९९८ रोजी आजारी तब्येतीमुळे त्यांचे निधन झाले.

- 5 निवडून आलेले अध्यक्ष, उपाध्यक्ष किंवा सचिव नसल्याने सोसायटीच्या १६ सदस्यांनी २०.०८.२००२ च्या लेखी विनंतीद्वारे याचिकाकर्ते क्रमांक १ ला निवडणूक घेण्यासाठी असाधारण सभा बोलावण्याची विनंती केली. ही विनंती प्राप्त झाल्यानंतर कार्याध्यक्ष म्हणून कार्यरत असलेल्या अपीलकर्ता क्रमांक १ ने ०३.०९.२००२ रोजी नवीन कार्यकारिणीच्या निवडणुकीसाठी विशेष सभा बोलावण्याची नोटीस बजावली. दिनांक ०८.०९.२००२ रोजी ही निवडणूक पार पडली आणि एक नवीन कार्यकारी समिती निवडली गेली ज्यात अपीलकर्ता क्रमांक १ अध्यक्ष आणि अपीलकर्ता क्रमांक २ सचिव म्हणून निवडले गेले. त्यानुसार ट्रस्ट कायद्याच्या कलम २२ अन्वये २००२ चा क्रमांक ६६८ चा बदल अहवाल सहाय्यक धर्मादाय आयुक्त, चंद्रपूर यांच्याकडे सादर करण्यात आला.
- 6 ०३.०९.२००२ रोजी नोटीस बजावण्यात आलेली नाही आणि निवडणुकीसाठी सभा बोलावण्याची नोटीस बजावण्याचा अधिकार अपीलदार क्रमांक १ ला नाही, या कारणास्तव सोसायटीचे सदस्य असल्याचा आरोप करत ७ जणांनी हरकती दाखल केल्या होत्या. दिनांक २०.०८.२००२ च्या विनंती पत्रावर स्वाक्षरी करणारे क्रमांक १२ ते १६ हे सोसायटीचे वैध सभासद नसून त्यांना कार्यकारी समितीने अद्याप मान्यता दिलेली नाही, असा आरोपही हरकतींमध्ये करण्यात आला होता. याच आक्षेपातील स्वाक्षरी क्रमांक ४ ते ७ निवृत्त झाल्याने त्यांचे सभासद होणे बंद झाले.

बाबासाहेब वसाडे व ओ.आर. मनोहर गंगाधर मुदेश्वर व ओ.आर.

- 7 निवडून आलेल्या सचिवांनी वरील हरकतींवर आपले उत्तर दाखल केले त्यात स्वाक्षरी करणारे क्रमांक ४ ते ७ व १२ ते १६ हे सोसायटीचे वैध सभासद असल्याचे नमूद केले. नोंदणी कायद्याच्या कलम १५ अन्वये विहित कालावधीपेक्षा अधिक कालावधीसाठी ७ आक्षेपकांनी वार्षिक वर्गणी भरली नसल्याने त्यांना मतदान करण्यास मनाई करण्यात आली होती आणि त्यामुळे त्यांना नोटिसा पाठवल्या नाहीत तरी काही फरक पडणार नाही.
- 8 सहाय्यक धर्मादाय आयुक्तांसमोर पक्षकारांनी पुरावे सादर केले. सहाय्यक धर्मादाय आयुक्तांनी दिनांक १९.०६.२०१० च्या आदेशान्वये हरकती मान्य केल्या व त्यानुसार बदल अहवाल फेटाळून लावला. अपीलकर्त्याने सहधर्मादाय आयुक्त, नागपूर यांच्याकडे दाद मागितली. दिनांक १२.०४.२०१६ च्या आदेशाद्वारे अपील मंजूर करण्यात आले व बदल अहवाल स्वीकारण्यात आला. याविरोधात २०१६ चा विविध दिवाणी अर्ज क्रमांक ५० प्रतिवादींनी जिल्हा न्यायाधीश-४, चंद्रपूर यांच्याकडे दाखल केला होता, तो २९.०७.२०१६ च्या निर्णयाद्वारे मंजूर करण्यात आला. त्यामुळे व्यथित झालेल्या मुंबई उच्च न्यायालयात प्रथम अपीलाला प्राधान्य देण्यात आले होते, मात्र या आदेशाने ते फेटाळून लावल्याने सध्याच्या अपिलाला उधाण आले आहे.
- 9 काही तथ्यांवर पक्षकारांकडून वाद होत नाहीत. त्याची नोंद येथे केली जात आहे:

- 1) ७ बदल अहवालाविरोधात आक्षेप नोंदवणारे आक्षेपकर्ते त्यांच्या वार्षिक वर्गणी भरण्यात थकबाकीदार होते आणि त्यांना नोंदणी कायद्याच्या कलम १५ च्या दुसऱ्या भागामध्ये समाविष्ट केले गेले होते ज्यात असे म्हटले होते की कोणत्याही व्यक्तीस मतदान करण्याचा अधिकार नाही किंवा सदस्य म्हणून गणले जाणार नाही ज्याची वर्गणी त्या वेळी तीन महिन्यांपेक्षा जास्त

बाबासाहेब वसाडे व ओ.आर. मनोहर गंगाधर मुदेश्वर व ओ.आर. कालावधीसाठी थकबाकीदार असेल. ७ ऑब्जेक्ट्स अर्थातच डिफॉल्टच्या या श्रेणीत मोडतात.

2 दिनांक ०८.०९.२००२ रोजी ठरविण्यात आलेल्या सभेची नोटीस ७ आक्षेपकांना थकबाकीदार असल्याच्या कारणास्तव बजावण्यात आली नव्हती आणि त्यामुळे त्यांना मतदानाचा अधिकार नाही किंवा सदस्य म्हणून गणले जाणार नाही. ३) अध्यक्ष, उपाध्यक्ष व सचिव अशा महत्त्वाच्या पदांवरील सर्व पदाधिकाऱ्यांची मुदत दिनांक २०.०८.२००२ च्या विनंतीपूर्वी संपली होती व तोपर्यंत ही पदे भरण्यासाठी कोणतीही निवडणूक घेण्यात आली नव्हती.

4 ०१.०७.१९९७ च्या कार्यकारी मंडळाच्या बैठकीत अशा नेमणुकीला कोणतेही आव्हान न देता अपीलकर्ता क्रमांक १ १९९७ पासून कार्याध्यक्ष म्हणून कार्यरत होते.

५ बदल अहवालावर आक्षेप नोंदविणाऱ्या सातही हरकतीदारांचा सहधर्मादाय आयुक्तांकडे अपील प्रलंबित असताना मृत्यू झाला होता. निवडणूक लढविणाऱ्या प्रतिवादींनी सहधर्मादाय आयुक्तांकडे प्रतिवादी म्हणून अर्ज केला. सोसायटी किंवा ट्रस्टचे विश्वस्त किंवा सदस्य नसल्यामुळे त्यांना कोणताही आक्षेप नसल्याचा आक्षेप याचिकाकर्त्यांनी घेतला असला तरी ही विनंती मान्य करण्यात आली.

६ गेल्या दोन दशकांहून अधिक काळ सोसायटी आणि ट्रस्टवर याचिकाकर्त्यांचे प्रभावी नियंत्रण आहे आणि गेल्या दोन दशकांमध्ये झालेल्या नव्याने झालेल्या निवडणुकांमध्ये ते निवडून येत आहेत.

बाबासाहेब वसाडे व ओ.आर. मनोहर गंगाधर मुदेश्वर व ओ.आर.

10 आम्ही याचिकाकर्त्यांचे विद्वान वरिष्ठ वकील शेखर नाफडे आणि खाजगी प्रतिवादींची बाजू मांडणारे ज्येष्ठ वकील नरेंद्र हुडा यांचे म्हणणे ऐकले आहे.

11 याचिकाकर्त्यांच्या वतीने श्री. नाफडे यांनी दिलेला युक्तिवाद थोडक्यात खालीलप्रमाणे आहे.

१ आज ७ पैकी एकही आक्षेपकर्ता जिवंत नाही. या अपिलावरील खाजगी प्रतिवादींनी बदल अहवालावर कोणताही आक्षेप घेतलेला नाही, त्यांची सुनावणी होऊ शकत नाही कारण ते सोसायटीच्या कोणत्याही प्रवर्गाचे विश्वस्त किंवा सदस्य नाहीत.

२ प्राधिकरण, जिल्हा न्यायाधीश आणि उच्च न्यायालयाने सातत्याने नोंदविलेले निष्कर्ष असे आहेत की ७ आक्षेपकर्ते त्यांची वार्षिक वर्गणी भरण्यात चुकले होते आणि म्हणूनच त्यांना सोसायटी नोंदणी कायद्याच्या कलम १५ अन्वये मतदान करण्यास आणि सदस्य म्हणून गणण्यास मनाई असल्याने त्यांना निवडणुकीच्या सभेसाठी कोणत्याही नोटीसचा अधिकार नव्हता. नोटीस न मिळाल्याने दिनांक ०८.०९.२००२ च्या सभेचे कामकाज विस्कळीत झाले, असे नमूद करून खालील न्यायालयांनी चूक केली.

३ याचिकाकर्त्यांचे सोसायटी तसेच ट्रस्टवर प्रभावी नियंत्रण आहे आणि ते दोन दशकांहून अधिक काळ त्याच्या उपविधीनुसार कार्य करीत आहेत आणि ते वेळोवेळी निवडणुका घेत आहेत आणि म्हणूनच त्यांना त्रास देऊ नये.

४ सदस्यत्व रद्द करण्याचा किंवा सदस्यत्व रद्द करण्याचा कोणताही आदेश नसल्याने ७ आक्षेपकर्त्यांना नोटीस बजावण्याचा अधिकार असेल आणि त्यांना मतदानाची

बाबासाहेब वसाडे व ओ.आर. मनोहर गंगाधर मुदेश्वर व ओ.आर. परवानगी मिळेल की नाही हा प्रश्न वेगळा मुद्दा असेल, असा युक्तिवाद न्यायालयाने खाली दिलेला आहे.

५ हैदराबाद कर्नाटक एज्युकेशन सोसायटी विरुद्ध रजिस्ट्रार ऑफ सोसायटीज आणि इतर या प्रकरणात या न्यायालयाच्या निर्णयावर श्री नाफडे यांनी रिलायन्सवर जबाबदारी टाकली ⁴ आहे, जिथे नोंदणी कायद्याच्या कलम १५ सारख्या तरतुदीचा विचार केला जात होता आणि या न्यायालयाने असे म्हटले की ही तरतूद वैध आहे आणि वर्गणी देण्यास टाळाटाळ करणारा सदस्य सर्व व्यावहारिक कारणांसाठी नोटीसस पात्र सदस्य नाही असे मानले जाईल.

12 दुसरीकडे हुडा यांनी उच्च न्यायालयाने दिलेल्या युक्तिवादावर ठाम पणे विश्वास ठेवला आहे.

त्यात कोणतीही कमतरता नाही, कोणत्याही हस्तक्षेपाची गरज आहे, असा युक्तिवाद त्यांनी केला आहे.

अ याचिकाकर्त्यांना या न्यायालयाकडून कोणताही दिलासा मिळण्याचा अधिकार नाही, कारण त्यांना निवडणुकीसाठी सभा बोलवण्याचा अधिकार नव्हता. अपीलकर्ता क्रमांक १ हा सचिव किंवा अध्यक्ष नव्हता आणि उपविधीनुसार सचिवच बैठक बोलावणार होते. ३) नोंदणी कायद्याच्या कलम १५ चा परिणाम आक्षेप घेणाऱ्यांचे सदस्यत्व रद्द करण्याचा होणार नाही, असा पुनरुच्चारही त्यांनी केला. हैदराबाद कर्नाटक एज्युकेशनसोसायटी प्रकरणाचा संदर्भ देत हुड्डा म्हणाले की, उपविधीअंतर्गत

बाबासाहेब वसाडे व ओ.आर. मनोहर गंगाधर मुदेश्वर व ओ.आर. उपविधीनुसार चूक झाल्यास सदस्यत्व रद्द केले जाईल, अशी तरतूद होती, जी येथे नाही कारण उपविधींमध्ये अशी कोणतीही तरतूद नाही. त्यांच्या म्हणण्यानुसार, सध्याच्या खटल्याला लागू होणार नसल्यामुळे या निर्णयाचा अपीलकर्त्याला काहीही उपयोग होणार नाही. ४) शेवटी असे सादर करण्यात आले की, दिनांक २०.०८.२००२ च्या मागणीपत्रावर स्वाक्षरी करणारे व दिनांक ०८.०९.२००२ रोजी कार्यकारिणी सदस्य म्हणून निवडून आलेले अनेक जण त्यावेळी सोसायटीचे सदस्य नव्हते कारण एकतर ते निवृत्त झाले होते किंवा उपविधीनुसार निवडून आले नव्हते.

५) श्री. हुडा यांनी आपल्या युक्तिवादाचा भाग म्हणून पुढील निर्णयांचा आधार घेतला आहे.

मी। श्री भाऊराव विरुद्ध श्री ज्ञानेश्वर, २०१७ च्या प्रथम अपील क्रमांक १४३५ मध्ये मुंबई उच्च न्यायालय, नागपूर खंडपीठ,

रमेश गंगाधर डोंगरे व दुसरा विरुद्ध धर्मादाय

आयुक्त, मुंबई व इतर^५, ३. संतोष विरुद्ध पुरुषोत्तम^६, ४. श्री सरबजीत सिंग व इतर

विरुद्ध अखिल भारतीय ललित कला व हस्तकला सोसायटी व इतर^७.

13 संबंधित युक्तिवादांचा विचार केल्यावर खालील प्रश्न विचारार्थ उभे राहतात.

५५ २०२० (५) एमएचएलजे.

६६ २०१७ (६) एमएचएलजे.

७७ आईएलआर (१९८९) २ डेल ५८५

बाबासाहेब वसाडे व ओ.आर. मनोहर गंगाधर मुदेश्वर व ओ.आर. कार्याध्यक्ष श्री.वसाडे यांनी दिनांक ०८.०९.२००२ रोजी निवडणूक सभा बोलावली असती का, कारण विरोधकांच्या मते उपविधीनुसार केवळ सचिवकिंवा पर्यायाने अध्यक्षच सभा बोलवू शकले असते?

- 2 नोंदणी कायद्याच्या कलम १५ अन्वये अपात्र ठरल्यामुळे ७ आक्षेपकर्ते ०८.०९.२००२ च्या सभेसाठी नोटीस घेण्यास पात्र होते का?
 - 3 वरील ७ विरोधकांना नोटीस न दिल्यास ०८.०९.२००२ ची संपूर्ण निवडणूक सभा विस्कळीत होईल का?
 - 4 अपात्र सदस्यांनी दिनांक २०.०८.२००२ च्या मागणीपत्रावर स्वाक्षरी केली होती आणि कार्यकारी समितीवर निवडून आले होते का?
 - 5 खाजगी प्रतिवादींना कोणत्याही मंचासमोर सुनावणी घेण्याचा किंवा सहधर्मादाय आयुक्तांच्या आदेशाविरोधात अपील/याचिका दाखल करण्याचा अधिकार आहे का?
- 14 ०१.०७.१९९७ रोजी झालेल्या कार्यकारी मंडळाच्या बैठकीत तत्कालीन अध्यक्षांनी प्रकृती अस्वास्थ्यामुळे श्री.वसाडे हे कार्याध्यक्ष असतील व सोसायटीचे दैनंदिन कामकाज व व्यवस्थापन पाहतील, असा ठराव संमत करून घेतला होता, यात वाद नाही. ०१.०७.१९९७ च्या या ठरावाला कोणत्याही विश्वस्तनी किंवा सर्वसाधारण सभेच्या सदस्यांनी आव्हान दिले नाही. २०.०८.२००२ पूर्वी राष्ट्रपती, सचिव, उपाध्यक्ष व सहसचिव हयात नव्हते, याबद्दलही वाद नाही. उपविधीनुसार प्राधिकृत पदाधिकारी बैठक बोलावू शकत नसल्याने बैठक बोलावण्याचा

बाबासाहेब वसाडे व ओ.आर. मनोहर गंगाधर मुदेश्वर व ओ.आर.

एकमेव पर्याय कार्याध्यक्षांकडे स्वतःहून किंवा सदस्यांनी बैठक बोलावण्याच्या मागणीनुसार शिल्लक राहू शकतो.

- 15 गरजेचा एक सिद्धांत आहे जिथे दिलेल्या परिस्थितीत सक्तीच्या परिस्थितीत कारवाई करणे आवश्यक आहे. कॉमन लॉमधील गरजेच्या सिद्धांताच्या आधीच्या पुरस्कर्त्यांपैकी एक विल्यम ब्लॅकस्टोन होता, ज्याने आपल्या "इंग्लंडच्या कायद्यांवरील भाष्ये" पुस्तक १ मध्ये चार्ल्स दुसरा परत येण्यापूर्वी कन्व्हेन्शन-पार्लमेंटच्या बैठकीची चर्चा केली आहे आणि नमूद केले आहे की हा गरजेपोटी घेतलेला एक विलक्षण उपाय होता. सुव्यवस्था पुनर्संचयित करण्याच्या तातडीच्या गरजेमुळे अन्यथा नियमाबाहेरील कृतींचे औचित्य सिद्ध करण्यासाठी आवश्यकतेच्या सिद्धांताच्या वापराचे वर्णन त्यांनी केले आहे. गौरवशाली काळातील आणखी एका प्रसंगाचे त्यांनी वर्णन केले आहे जेव्हा लॉर्ड स आणि कॉमन्स नेहमीच्या शाही समन्सशिवाय एकत्र आले आणि वागले, तेव्हा कथित रिकाम्या सिंहासनाची विलक्षण परिस्थिती आणि देशाच्या कारभाराकडे लक्ष देण्याची तातडीची गरज यामुळे न्याय्य ठरले.

"हेही खरे आहे की, राजा चार्ल्स दुसरा पुन्हा स्थापन करणार या कन्व्हेन्शन-पार्लमेंटची बैठक त्याच्या परतीच्या एक महिन्यापूर्वी झाली होती; संसदेच्या अधिकाराने इंग्लंडच्या स्वातंत्र्याच्या रखवालदारांच्या नावाने जारी करण्यात आलेल्या रिटच्या अनुषंगाने त्यांच्या स्वतःच्या अधिकाराने लॉर्ड्स आणि कॉमन्स: आणि ही संसद पुनर्स्थापनेनंतर पूर्ण सात महिन्यांनी म्हणजे २९ डिसेंबरपर्यंत चालू होती; आणि अनेक कायदे केले, त्यापैकी अनेक अजूनही लागू आहेत. पण हे त्या गोष्टीच्या गरजेसाठी होते, जे सर्व कायद्यांना मागे

बाबासाहेब वसाडे व ओ.आर. मनोहर गंगाधर मुदेश्वर व ओ.आर.

टाकते; कारण जर त्यांची तशी भेट झाली नसती, तर राज्य शांततेत वसले असते हे नैतिकदृष्ट्या अशक्य होते. आणि राजा परत ल्यानंतर सर्वप्रथम राजाच्या लिखाणाचा दोष असला तरी ही एक चांगली संसद असल्याचे जाहीर करणारा कायदा संमत करणे. जेणेकरून, त्यांच्या तथाकथित सभेमुळे राजाधिकार प्रामुख्याने दुखावला गेला होता आणि स्वतः राजाने, ज्याला आक्षेप घेण्याचा अधिकार होता, आक्षेप घेण्यास संमती दिली होती, म्हणून मुकुटाच्या अधिकारांच्या पूर्वग्रहाचे उदाहरण म्हणून हे उदाहरण काढता येणार नाही. शिवाय आपण हेही लक्षात ठेवले पाहिजे की, या चिकित्सा कायद्यानेही ती चांगली संसद बनली का, अशी त्या काळी वकिलांमध्ये मोठी शंका होती; आणि बर् याच जणांनी नकारार्थी धरले: जरी ते खूप छान होते असे वाटते. इ.स. १६८८ च्या क्रांतीच्या वेळी लॉर्ड्स आणि कॉमन्स आपापल्या अधिकाराने आणि ऑरेंजच्या राजपुत्राच्या आमंत्रणावरून (नंतर राजा विल्यम) एका अधिवेशनात भेटले आणि त्यात मुकुट व राज्याची विल्हेवाट लावली, हेही खरे आहे. परंतु हे लक्षात ठेवले पाहिजे की, हे एकत्रीकरण जीर्णोद्धारप्रमाणेच आवश्यकतेच्या तत्वावर होते; म्हणजेच, राजा याकोबाने सरकार सोडले आहे आणि त्यामुळे सिंहासन रिकामे आहे, या भीतीवर: जेव्हा ते प्रत्यक्षात एकत्र आले तेव्हा त्यांच्या समवर्ती ठरावाने त्यांच्या या भीतीला पुष्टी मिळाली. सिंहासनाची जागा रिकामी होण्यासारख्या प्रकरणात शाही रिटचे स्वरूप बाजूला ठेवले पाहिजे, अन्यथा संसदेची पुन्हा बैठक होऊ शकत नाही. कारण, आपण आणखी एक संभाव्य प्रकरण मांडू या आणि समजा, युक्तिवादासाठी, संपूर्ण शाही रेषा केव्हाही

बाबासाहेब वसाडे व ओ.आर. मनोहर गंगाधर मुदेश्वर व ओ.आर. अपयशी ठरेल आणि नामशेष होईल, ज्यामुळे निर्विवादपणे सिंहासन रिकामे होईल: या परिस्थितीत असे गृहीत धरणे रास्त वाटते, की लॉर्ड स आणि कॉमन्स यांचा समावेश असलेल्या राष्ट्राच्या शरीराला सरकारला भेटण्याचा आणि स्थायिक करण्याचा अधिकार असेल; अन्यथा सरकार अजिबात नसावे. आणि या आणि इतर कोणत्याही तत्त्वावर १६८८ मधील अधिवेशन जमले नाही. सिंहासनाची जागा रिकामी होणे हे कोणत्याही शाही समन्सशिवाय त्यांच्या भेटीचे उदाहरण होते, त्याचा परिणाम नव्हता. ते रिटशिवाय जमले नाहीत आणि नंतर सिंहासन रिकामे केले; परंतु राजाच्या पदत्यागामुळे सिंहासन पूर्वी रिकामे असल्याने ते अजिबात जमले नाहीत तर त्यांनी करावेच असे ते न लिहिता जमले. सिंहासन भरले असते तर त्यांची सभा नियमित झाली नसती; परंतु, ती खरोखरच रिकामी असल्याने अशी बैठक नितांत गरजेची झाली. आणि त्यानुसार तो कायदा १ डब्ल्यू आणि एम एसटी १ द्वारे घोषित केला जातो. क. १. की हे अधिवेशन खरोखरच संसदेची दोन सभागृहे होती, रिट किंवा फॉर्ममधील इतर दोष असूनही. जेणेकरून, हे दोन भांडवली अपवाद असूनही, जे केवळ गरजेच्या तत्त्वावर न्याय्य होते, (आणि प्रत्येकाने सरकारमध्ये क्रांती घडवून आणली) हा नियम सर्वसाधारणपणे निश्चित आहे, की राजाच संसद बोलवू शकतो."

- 16 चरणलाल साहू विरुद्ध भारत सरकार [या खटल्यात या न्यायालयाच्या घटनापीठाने आवश्यकतेचा सिद्धांत खालीलप्रमाणे स्पष्ट केला आहे](#)⁸.

बाबासाहेब वसाडे व ओ.आर. मनोहर गंगाधर मुदेश्वर व ओ.आर.

संयुक्त संघटना म्हणून भारत सरकार जबाबदार किंवा उत्तरदायी असण्याला वाव आहे का, हा एक अवघड आणि वेगळा प्रश्न आहे. परंतु अशा प्रकारच्या प्रकरणात केंद्र सरकार जबाबदार असू शकते, असे गृहीत धरूनही पीडितांची बाजू मांडण्यासाठी केंद्र सरकारला सक्षम व अधिकृत असणे योग्यच आहे, असे विद्वान ॲटर्नी जनरल यांचे म्हणणे बरोबर होते. अशा स्थितीत नैसर्गिक न्यायाच्या तत्त्वांचे उल्लंघन होण्यास वाव राहणार नाही. अशा प्रकारच्या परिस्थितीत गरजेचा सिद्धांत लागू होईल. हॅल्सबरीच्या इंग्लंडचे कायदे, चौथी आवृत्ती, पृष्ठ ८९, परिच्छेद ७३ मध्ये या सिद्धांताचे सविस्तर विवेचन करण्यात आले आहे, जिथे असा पुनरुच्चार करण्यात आला आहे की एखाद्या प्रकरणाचा निर्णय घेण्यास सक्षम न्यायाधिकरणाचे सर्व सदस्य जरी अपात्रतेच्या अधीन असले तरी त्यांना गरजेच्या सामान्य कायद्याच्या सिद्धांताच्या कार्यामुळे त्या प्रकरणाची सुनावणी घेण्याचे अधिकार आणि बंधन असू शकते. ज्या न्यायमूर्तीला निर्णय घ्यायचा आहे त्या प्रकरणात पक्षपातीपणा किंवा हितसंबंधांच्या कारणास्तव अपात्र ठरविलेल्या न्यायमूर्तीला काही विशिष्ट परिस्थितीत निर्णय घेण्याची आवश्यकता असू शकते की दुसरा कोणी व्यक्ती न्यायनिर्णय घेण्यास सक्षम किंवा अधिकृत नाही किंवा त्याच्याशिवाय कोरम स्थापन होऊ शकत नाही किंवा इतर सक्षम न्यायाधिकरण स्थापन केले जाऊ शकत नाही. या प्रकरणाच्या परिस्थितीत, आधी नमूद केल्याप्रमाणे, भारत सरकार केवळ पीडितांचे पक्षकार म्हणून प्रतिनिधित्व करण्यास सक्षम आहे. मात्र, या दाव्यांचा निकाल न्यायालयच देईल. अशा परिस्थितीत या गुणांकावर नैसर्गिक न्यायाच्या तत्त्वांचे उल्लंघन

बाबासाहेब वसाडे व ओ.आर. मनोहर गंगाधर मुदेश्वर व ओ.आर. झाल्याच्या कारणास्तव आपण आव्हान स्वीकारू शकत नाही. विद्वान अॅटर्नी जनरल यांनी मात्र आपण आधी सांगितल्याप्रमाणे प्रत्यक्ष वैधतेच्या आधारावर आपला युक्तिवाद पुढे नेण्याचा प्रयत्न केला. त्यांनी काही निर्णयांचा उल्लेख केला. हे तत्त्व लागू होणार नाही, असे आमचे मत आहे. या सर्व प्रक्रियेत पीडितांच्या हिताचे प्रामाणिक प्रतिनिधित्व करण्याच्या सिद्धांताच्या युक्तिवादाने ही आम्ही प्रभावित झालो नाही. आमचे असे मत आहे की प्रामाणिक प्रतिनिधित्वाचा सिद्धांत फारसा समर्पक ठरणार नाही आणि म्हणूनच विद्वान अॅटर्नी जनरलयांनी उद्धृत केलेल्या निर्णयांचा विचार करण्याची आवश्यकता नाही.

- 17 भारत निवडणूक आयोग विरुद्ध डॉ. सुब्रमण्यम स्वामी यांनी (१९९६) ४ एससीसी १०४ मध्ये दिलेल्या अहवालात **आवश्यकतेच्या सिद्धांताची उपयुक्तता अधिक स्पष्ट केली :**

आपल्याला सिद्धांताची स्पष्ट कल्पना असणे आवश्यक आहे. कायद्याने गरज म्हणून काही गोष्टी करण्याची परवानगी दिली आहे, जी अन्यथा न्यायालयीन औचित्याच्या कचाट्यावर अवलंबून राहणार नाही, हे सर्वमान्य आहे. वेगळ्या पद्धतीने सांगायचे झाले तर, आवश्यकतेच्या सिद्धांतानुसार प्राधिकरणाने निर्णय घेणे आवश्यक आहे आणि न्यायालयीन औचित्याचा विचार करणे आवश्यक आहे. पक्षपातीपणाच्या प्रकरणांमध्ये अनेकदा याचा वापर केला जातो जिथे या विषयावर निर्णय घेण्यासाठी दुसरा कोणताही प्राधिकरण किंवा न्यायाधीश नसतो. काही अपरिहार्य परिस्थितीत गरजेच्या सिद्धांताला पूर्ण पणे खेळू दिले नाही, तर ते न्यायप्रक्रियेतच अडथळा आणेल आणि त्याचा फायदा थकबाकीदार पक्षाला होईल. एका विशिष्ट कर आकारणी कायद्याचे उदाहरण घ्या जे

बाबासाहेब वसाडे व ओ.आर. मनोहर गंगाधर मुदेश्वर व ओ.आर. न्यायाधीशांना दिलेल्या काही अधिकारांवर कर लावते. अशा तरतुदीच्या वैधतेला आव्हान दिले जात असेल, तर न्यायव्यवस्थेतील सदस्यांशिवाय कोणाला याचा निर्णय घ्यावा लागेल. असा कायदा रद्द केल्यास त्याचा फायदा होईल, या याचिकेवर जर सर्व न्यायाधीशांना अपात्र ठरविण्यात आले, तर गोंधळाची परिस्थिती निर्माण होऊ शकते. अशा वेळी गरजेचा सिद्धांत अमलात येतो. पक्षपाती व्यक्तीला कृती करण्याची परवानगी देणे किंवा कृती पूर्णपणे दडपून टाकणे यापैकी एकाची निवड असेल तर ती निवड आधीच्या व्यक्तीच्या बाजूने असणे आवश्यक आहे कारण निर्णय घेण्यास प्रोत्साहन देण्याचा हा एकमेव मार्ग आहे. सध्याच्या परिस्थितीतही जर दोन्ही निवडणूक आयुक्त एकमताने निर्णय घेऊ शकले, तर मुख्य निवडणूक आयुक्तांना सहभागी होण्याची गरज नाही, तसे नसेल तर गरजेचा सिद्धांत वापरावा लागू शकतो.

18 सद्यःस्थितीत कार्याध्यक्षांनी बैठक बोलावली नसती तर कार्यकारिणीची निवडणूक अवाजवी काळ रखडली असती. जिवंत राहिलेल्या १६ सदस्यांच्या विनंतीवरून कार्याध्यक्षांनी बैठक बोलावणे ही त्यावेळी 'आवश्यकता' होती.

19 'वर्किंग प्रेसिडेंट'च्या कर्तव्यासंदर्भात या विषयाचा आणखी एक पैलू येथे चर्चिला पाहिजे. उपविधीच्या कलम ११ मध्ये कार्यकारी अध्यक्षांना मान्यता देण्यात आली आहे आणि त्याचे अधिकार आणि कर्तव्ये देखील परिभाषित केली आहेत. तेच खाली दिले आहे:

११ . "कार्यकारी अध्यक्ष" -

कार्याध्यक्षाचे अधिकार व कर्तव्ये :

बाबासाहेब वसाडे व ओ.आर. मनोहर गंगाधर मुदेश्वर व ओ.आर.

1 शिक्षण प्रसारक मंडळाचे अध्यक्ष, मंडळाची कार्यकारिणी व मंडळाच्या सर्वसाधारण सभेच्या लेखी सूचनेनुसार काम पूर्ण करणे.

2 शिक्षण प्रसारक मंडळाचे कार्यक्षेत्र वाढविण्याच्या दृष्टिकोनातून प्रयत्न करावेत.

वरील कलमानुसार अध्यक्ष, कार्यकारी मंडळ व सर्वसाधारण सभेच्या सूचनेनुसार 'कार्याध्यक्ष' काम करायचे होते. सध्याच्या प्रकरणात मान्यता सर्वसाधारण सभेच्या जवळपास सर्वच सदस्यांनी घेतली होती. त्यांना मिळालेले अधिकार व कर्तव्यांनुसार सर्वसाधारण सभा बोलावण्याशिवाय पर्याय नव्हता.

20 सध्याच्या परिस्थितीत जिवंत सदस्यांनी बैठक बोलावण्याची विनंती करणे योग्यच नव्हे तर कायदेशीरही होते. तसेच सद्यस्थितीत तब्बल १६ सदस्यांनी सभा बोलावण्याची लेखी विनंती केली होती. कार्याध्यक्ष बैठक बोलावू शकले नाहीत, असा आक्षेप कर्त्यांचा युक्तिवाद मान्य करायचा असेल, तर सभा कोणी बोलावायची, याबाबत कोणताही पर्याय आक्षेपकर्त्यांकडून सुचविण्यात आलेला नाही. पर्यायाने उपविधीनुसार प्राधिकृत असलेले अध्यक्ष व सचिव मरण पावले होते आणि त्यांच्या जागी कोणतीही निवडणूक घेण्यात आली नव्हती. उपाध्यक्ष आणि सहसचिवयांचेही निधन झाले होते आणि त्यांच्या जागी नव्याने निवडणूक घेण्यात आली नव्हती. सोसायटीचा कारभार सांभाळणारी एकमेव व्यक्ती म्हणजे कार्याध्यक्ष श्री. वसाडे आणि विशेष म्हणजे सर्व १६ जिवंत व वैध सभासदांनी बैठक बोलावण्याची विनंती केली असता, कार्याध्यक्ष श्री. वसाडे यांनी सभा बोलावण्याच्या घेतलेल्या निर्णयात काहीच दोष आढळला नाही. दुसरा पर्याय असा असू शकतो की, सर्व १६ सदस्यांनी कार्यकारिणीच्या बैठकीच्या अध्यक्षपदी स्वतः कोणत्याही एका सदस्याची नेमणूक केली असती आणि त्यानंतर ते योग्य

बाबासाहेब वसाडे व ओ.आर. मनोहर गंगाधर मुदेश्वर व ओ.आर.

निर्णय घेऊ शकले असते. अशा स्थितीत दिनांक ०८.०९.२००२ रोजी निवडणूक घेण्याकरिता बैठक बोलावणे यात दोष देता येणार नाही, असे आमचे मत आहे. त्यानुसार प्रश्न क्रमांक १ चे उत्तर अपीलकर्त्यांच्या बाजूने दिले जाते.

- 21 आक्षेप घेणाऱ्यांना नोटीस देण्यासंदर्भात पुढील प्रश्न नावर येताना, प्रारंभी, नोंदणी कायद्याचे कलम १५ खालीलप्रमाणे आहे:

'सोसायटी नोंदणी कायदा १८६० मधील कलम १५

१५ . परिभाषित सदस्य:- अपात्र सभासद - या अधिनियमाच्या उद्देशाने सोसायटीचा सदस्य अशी व्यक्ती असेल ज्याने त्यातील नियम व नियमांनुसार त्यामध्ये प्रवेश घेतल्यानंतर, वर्गणी भरली असेल, किंवा त्याच्या सदस्यांच्या यादीवर किंवा यादीवर स्वाक्षरी केली असेल आणि अशा नियम व नियमांनुसार राजीनामा दिला नसेल; अपात्र सदस्य.—परंतु या अधिनियमांतर्गत सर्व कार्यवाहीत कोणत्याही व्यक्तीला मतदानाचा अधिकार राहणार नाही किंवा अशी सदस्य म्हणून गणली जाणार नाही ज्याची वर्गणी तीन महिन्यांपेक्षा जास्त कालावधीसाठी थकबाकीदार असेल."

उच्च न्यायालयाने आपल्या आदेशात ही तरतूद लागू असल्याचे म्हटले आहे.

- 22 तीन महिन्यांहून अधिक कालावधीसाठी सर्व आक्षेपकांकडे सभासदत्व शुल्काची थकबाकी होती, यात वाद नाही. ही वस्तुस्थिती केवळ उच्च न्यायालयच नव्हे, तर तिन्ही प्राधिकरणांनी नोंदविल्याप्रमाणे मान्य केली आहे. किंबहुना त्यांना नोटिसा बजावल्या तरी त्या मिळणार नाहीत, अशी भूमिका या आक्षेपकांनी घेतली होती. नोंदणी कायद्याच्या कलम १५ मधील

बाबासाहेब वसाडे व ओ.आर. मनोहर गंगाधर मुदेश्वर व ओ.आर.

तरतुदीच्या अनुषंगाने अशा प्रकारे पैसे न भरल्याचा काय परिणाम होईल, हा प्रश्न आहे. वापरली जाणारी विशिष्ट भाषा अशी आहे की सदस्यत्व शुल्क न भरणाऱ्या अशा सदस्यांना मतदानाचा अधिकार नसेल आणि त्यांना सोसायटीचे सदस्य म्हणून गणले जाणार नाही. जर त्यांना मतदानाचा अधिकार नसेल आणि त्यांची सदस्य म्हणून गणना केली जाणार नसेल, तर कोणतीही नोटीस न बजावल्याने कोणताही बेकायदेशीरपणा किंवा पूर्वग्रह निर्माण होणार नाही कारण ती निरर्थकतेची कसरत ठरेल.

- 23 सोसायटीच्या उपविधीनुसार सभासदत्व शुल्क न भरणाऱ्या आणि नोंदणी कायद्याच्या कलम १५ मधील तरतुदीनुसार समाविष्ट केलेल्या सभासदाचे आपोआप सभासदत्व गमावले जाईल किंवा प्रत्यक्षात सोसायटीचे सभासदत्व संपुष्टात येईल, अशी कोणतीही तरतूद नव्हती, ही वस्तुस्थिती आहे. असे असले तरी अशा सभासदांचा एकच मर्यादित दर्जा शिल्लक राहील की त्यांचे नाव सोसायटीच्या यादीत कायम राहील आणि जास्तीत जास्त सभासद म्हणून पुनर्स्थापित होण्यासाठी आकारण्यात येणारा दंड किंवा दंड याव्यतिरिक्त सभासद शुल्काची थकबाकी भरल्यास ते टिकून राहतील. अशा थकबाकीदार सभासदांनी आपली थकबाकी भरण्यास तयार व तयार असल्याचा अर्ज करता आला असता व तसा अर्ज व देयक दिल्यावर नोंदणी कायद्याच्या कलम १५ मधील तरतुदीच्या परिणामाचा विचार सोसायटीच्या योग्य अधिकारी/समितीकडून करता येईल. तोपर्यंत ते निलंबित सदस्य म्हणून कायम राहतील आणि त्यांना कोणत्याही बैठकीत सहभागी होण्याचा अधिकार नाही.

बाबासाहेब वसाडे व ओ.आर. मनोहर गंगाधर मुदेश्वर व ओ.आर.

- 24 उपविधीअंतर्गत सक्षम कार्यकारी मंडळ किंवा इतर कोणतीही संस्था त्यांचे प्रकरण उचलून त्यांना कारणे दाखवा नोटीस आणि त्यांच्या जबाबदाऱ्या पार पाडून त्यांचे सदस्यत्व वाचविण्याची संधी देऊ शकते अन्यथा त्यांचे सदस्यत्व रद्द केले जाईल. असे असूनही ते आपली जबाबदारी पार पाडणार नसतील तर त्यांचे सदस्यत्व रद्द झाल्याचे जाहीर केले जाईल.
- 25 हैदराबाद कर्नाटक एज्युकेशन सोसायटीच्या बाबतीत हे न्यायालय हैदराबाद कर्नाटक एज्युकेशन सोसायटीने तयार केलेल्या नियमांच्या नियम ७-अ अन्वये कर्नाटक सोसायटी नोंदणी अधिनियम, १९६० च्या कलम २ (ब) आणि कलम ६ (२) तरतुदीसह अशाच तरतुदीचा विचार करित होते. या अधिनियमाच्या कलम २ (ब) मध्ये 'सभासद'अशी व्याख्या करण्यात आली आहे, ज्यात अशी तरतूद करण्यात आली आहे की, संबंधित वर्षासाठी सोसायटीचा सदस्य म्हणून ग्राह्य धरण्यासाठी त्याला नियम व नियमांनुसार त्या सभासदत्वात प्रवेश देण्यात आला असावा आणि त्यात नमूद केल्याप्रमाणे वर्गणी भरली असावी. या कायद्याचे कलम ६ (२) हे नोंदणी कायद्याच्या कलम १५ मधील तरतुदीप्रमाणेच होते की, तीन महिन्यांपेक्षा जास्त काळ सभासदत्व शुल्क न भरल्यास सभासदत्व संपुष्टात येईल. अशा नियम ७-अ च्या वैधतेला उच्च न्यायालयात आव्हान देण्यात आले होते, ज्यात ते अत्यंत कठोर असल्याचे आढळले आणि त्यानुसार कर्नाटक सोसायटी नोंदणी अधिनियम, १९६० च्या कलम ६ (२) च्या विरुद्ध असल्याचे म्हटले होते. उच्च न्यायालयाने दिलेल्या युक्तिवादाशी या न्यायालयाने असहमती दर्शवली आणि त्यानुसार तो रद्द बातल ठरवला. या न्यायालयाने म्हटले आहे की, हा नियम कठोर किंवा

बाबासाहेब वसाडे व ओ.आर. मनोहर गंगाधर मुदेश्वर व ओ.आर.

अवाजवी म्हणता येणार नाही, तर तो या कायद्याच्या कलम २ (ब) आणि कलम ६ (२) नुसार वाचला गेला तर तो सुसंगत आहे.

- 26 हे खरे आहे की सध्याच्या सोसायटीच्या उपविधींमध्ये किंवा सोसायटीच्या नियमांमध्ये सदस्य तीन महिन्यांपेक्षा जास्त काळ सभासदत्व शुल्क न भरल्यास सदस्यत्व आपोआप रद्द करण्याची तरतूद नाही. तथापि, नोंदणी कायद्याच्या कलम १५ मधील तरतुदीचा परिणाम सोसायटीला लागू आहे, आक्षेप घेणाऱ्यांना निलंबित सदस्य मानले जावे लागेल आणि म्हणूनच, त्यांना मतदान करण्याचा किंवा सदस्य म्हणून गणण्याचा अधिकार नसल्यामुळे त्यांना कोणत्याही नोटीसचा अधिकार नाही. एकदा त्यांची सदस्य म्हणून गणना करायची नसेल तर त्यांना नोटीस देण्याची वेळ आली नाही कारण अशा प्रकारे आक्षेपकर्त्यांना नोटीस न दिल्यास ०८.०९.२००२ रोजी झालेल्या विशेष सभेच्या कामकाजात अडथळा येणार नाही. [हैदराबाद कर्नाटक एज्युकेशन सोसायटीचा](#) निर्णय सध्याच्या खटल्याला लागू होणार नाही आणि त्याचा अपीलकर्त्याला काहीही उपयोग होणार नाही, असा युक्तिवाद हुड्डा यांनी केला आहे. वर केलेली चर्चा आणि या न्यायालयाने या निकालात दिलेला युक्तिवाद लक्षात घेता हे म्हणणे ग्राह्य धरता येणार नाही. हैदराबाद [कर्नाटक एज्युकेशन सोसायटीच्या](#) या न्यायालयाच्या निर्णयाचा विचार केला नाही, तरी नोंदणी कायद्याच्या कलम १५ मधील तरतुदीचे स्पष्ट वाचन व विवेचन केल्यास अशा थकबाकीदार सभासदांचे सदस्यत्व संपुष्टात आले नाही किंवा रद्द झाले नाही तरी त्यांना कोणतीही नोटीस देण्यात येणार नाही, असे आपण नोंदवू शकतो. अशा प्रकारे प्रश्न क्रमांक २ व ३ ची उत्तरे याचिकाकर्त्यांच्या बाजूने दिली जातात.

बाबासाहेब वसाडे व ओ.आर. मनोहर गंगाधर मुदेश्वर व ओ.आर.

- 27 चौथ्या प्रश्नात मागणीवर स्वाक्षरी करताना आणि कार्यकारिणीत निवडून येण्यात अवैध सभासदांचा सहभाग असण्यासंदर्भात अपीलकर्त्यांनी योग्य स्पष्टीकरण दिले आहे. दिनांक २०.०८.२००२ रोजीच्या मागणीपत्राच्या अनुक्रमांक १२ ते १६ वरील स्वाक्षऱ्यांना ११.११.२००१ च्या सर्वसाधारण सभेत विधिवत मान्यता देण्यात आली होती. सभेच्या या ठरावाला कधीच आव्हान देण्यात आले नाही. हे प्रदर्शन १३१ प्रमाणे रेकॉर्डवर आहे आणि या कारवाईत एक आक्षेप घेणारे धनजी विरजी शहा यांनी स्वाक्षरी केली होती. स्वाक्षरी क्रमांक ४ ते ७ संबंधी च्या आक्षेपांच्या संदर्भात स्पष्टीकरण असे आहे की ते कर्मचारी सदस्य यांच्या श्रेणीचे होते. कालांतराने ते सेवेतून निवृत्त झाले होते. मात्र, निवृत्तीनंतरही त्यांनी वर्गणी भरणे सुरूच ठेवले होते. त्यांचे सभासदत्व कायम असल्याने या टप्प्यावर त्याच्या वैधतेसंदर्भातील आक्षेपांची सविस्तर तपासणी केली जात नाही, कारण या बाबीवर स्पष्टतेचा अभाव आणि भौतिक तथ्यांचा अभाव आहे.
- 28 नाफडे यांनी गंभीरपणे दबाव टाकलेल्या लढवणार् या प्रतिवादीच्या टोळधाडीबाबतच्या शेवटच्या प्रश्नावर वरिष्ठ वकील श्री. हुडा यांनी आपली टोळी सिद्ध करण्यासाठी कोणतेही पुरावे आमच्यासमोर ठेवलेले नाहीत.
- 29 सहधर्मादाय आयुक्तांकडे अपील प्रलंबित असताना सातही आक्षेपकर्त्यांचा मृत्यू झाला होता. सहधर्मादाय आयुक्तांनी याचिकाकर्त्यांच्या बाजूने निकाल देत बदल अहवाल स्वीकारण्याचे निर्देश दिले. निवडणूक लढविणाऱ्या प्रतिवादीने जिल्हा न्यायाधीशांसमोरील याचिकेला प्राधान्य दिले. ते ना सहाय्यक धर्मादाय आयुक्तांसमोर आक्षेप घेणारे होते ना सोसायटीचे वैध सदस्य.

बाबासाहेब वसाडे व ओ.आर. मनोहर गंगाधर मुदेश्वर व ओ.आर.

जिल्हा न्यायाधीशांसमोर याचिका कायम ठेवण्याचा त्यांना अधिकार राहणार नाही. निवडणूक लढविणाऱ्या प्रतिवादीने स्वतःला सोसायटीचे उपाध्यक्ष असल्याचा दावा केला असला तरी तो आपला दावा सिद्ध करू शकलेला नाही. या आधारावरच जिल्हा न्यायाधीशांनी याचिका फेटाळून लावायला हवी होती.

- 30 हुड्डा यांनी वर नमूद केलेले निकाल उच्च न्यायालयासमोर युक्तिवाद न झालेल्या मुद्द्यांवर आहेत, अन्यथा ते बैठक बोलावण्याच्या १५ दिवसांच्या नोटीसशी संबंधित आहेत, जो मुद्दा निलंबित सदस्याने नव्हे तर वैध सदस्याने उपस्थित केला असता.
- 31 वर नमूद केलेल्या सर्व कारणांमुळे, उच्च न्यायालय आणि इतर प्राधिकरणांचा अपीलकर्त्यांच्या प्रतिकूल निकाल टिकवता येत नाही. २००२ चा बदल अहवाल क्र.६६८ स्वीकारण्याजोगा आहे. सहधर्मादाय आयुक्तांनी ते योग्यच मान्य केले होते.
- 32 त्यानुसार अपील मंजूर केले जाते. उच्च न्यायालयाचा निर्णय व आदेश तसेच दिनांक ०८.०९.२००२ रोजीच्या सर्वसाधारण सभेसंदर्भातील बदल अहवाल फेटाळण्याचे आदेश रद्द करून बदल अहवाल ग्राह्य धरला जातो.
- 33 तथापि, अपील मंजूर केल्यानंतर, विभक्त होण्यापूर्वी, आम्ही एका राखाडी क्षेत्राकडे लक्ष देऊ इच्छितो, जे अस्पष्ट ठेवल्यामुळे बाजूला ठेवता येणार नाही. सर्वसाधारण सभा बोलावण्याच्या मागणीवर चार स्वाक्षऱ्या, विशेषतः कर्मचारी सदस्य या प्रवर्गातील सदस्य ४ ते ७ असल्याने उपलब्ध नोंदी पाहिल्यास ते सेवेतून निवृत्त झाल्याचे लक्षात येते. तरीही त्यानंतरही त्यांनी वर्गणी भरणे सुरूच ठेवले होते आणि तसे त्यांचे सभासदत्व सुरूच होते.

बाबासाहेब वसाडे व ओ.आर. मनोहर गंगाधर मुदेश्वर व ओ.आर.

34 या संदर्भात, स्पष्ट प्रश्न असा उपस्थित होतो की एकदा हे सदस्य कर्मचारी सदस्य होते, तेव्हा त्यांचे वर्गीकरण त्यांच्या सेवेत असण्यावर अवलंबून होते. सेवानिवृत्तीनंतर, सदर स्वाक्षरी करणारे कर्मचारी नसतील, कर्मचारी सदस्यांच्या श्रेणीतून बाहेर येतील आणि त्यांचे सोसायटीतील सदस्यत्व चालू राहू शकले नसते. सेवानिवृत्ती किंवा नोकरी समाप्त झाल्यावर अशा चार स्वाक्षऱ्यांना सोसायटीचे सभासद करता आले असते, परंतु विशिष्ट ठरावाद्वारे त्यांना सोसायटीचे सभासद करण्यात आले आणि त्यानंतर ते सभासद म्हणून कायम राहिले आणि वर्गणी शुल्क भरले, असे कोणतेही संकेत रेकॉर्डवर नाहीत. त्यामुळे केवळ वार्षिक वर्गणी शुल्क भरून सेवानिवृत्तीनंतरही कर्मचारी सभासदाच्या श्रेणीत सोसायटीचे सभासद म्हणून राहू शकले नसते, त्यामुळे कर्मचारी असलेल्या व्यक्तींचा प्रवेश बंद झाला असता.

35 शिवाय, सोसायटीतील गतिरोध बराच काळ सुरू आहे, जो कोणत्याही संस्थेसाठी चांगला नाही, शैक्षणिक संस्था चालविणारी आणि निष्पक्ष, पारदर्शक आणि कायदेशीर पद्धतीने चालविणे आवश्यक आहे. त्यामुळे या निर्णयाची प्रत प्राप्त झाल्यापासून सहा महिन्यांच्या आत धर्मादाय आयुक्तांमार्फत सोसायटीच्या नवीन कार्यकारिणीसाठी कायदानुसार नव्याने निवडणूक घेण्यात यावी, असे निर्देश देण्यात आले आहेत. या प्रकरणाच्या सर्व पैलूंमध्ये डोकावणे त्याच्यासाठी खुले सोडले आहे **डिजिटल सुप्रीम कोर्टाचा अहवाल** सोसायटीच्या विद्यमान नोंदींनुसार सोसायटीच्या सदस्यत्वाचा/ सभासदांचा प्रश्न सोडविला जाईल याची खात्री करणे, संबंधित वेळी सभासदांची वस्तुस्थिती व स्थिती तसेच सोसायटीचे सदस्य म्हणून राहण्याचा त्यांचा अधिकार तसेच नवीन

बाबासाहेब वसाडे व ओ.आर. मनोहर गंगाधर मुदेश्वर व ओ.आर.
कार्यकारिणीच्या स्थापनेसाठी नव्याने निवडणूक घेण्यासाठी मतदार यादीत राहण्याचा त्यांचा
अधिकार निश्चित करणे.

३६ . खर्चाबाबत कोणतेही आदेश दिले जाणार नाहीत.

तयार केलेल्या हेडनोट : अंकित ज्ञान खटल्याचा निकाल : अपील मंजूर .

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वार हा पक्षकारास त्याच्या /तिच्या
मातृभाषेत त्याचा अर्थ समजून घेण्यापूरता मर्यादित राहिल आणि त्याचा इतर कोणत्याही
करणाकरीता कराता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि
कार्यालयीन विश्वासनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पत्तीत आदण आणि
अमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.